

ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО НАН УКРАЇНИ  
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ  
ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК  
МІЖНАРОДНА МІЖДИСЦИПЛІНАРНА  
СЕРТИФІКАТНА ПРОГРАМА З ЮДАЇКИ  
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

# Єврейство Східної Європи: історія, культура, традиції

Матеріали доповідей  
міжнародної наукової  
конференції

21–23 квітня 2025 р.

Кам'янець-Подільський 2025

**Чиркова М. Ю.**

ORCID: 0000-0001-7133-7266

*старша викладачка кафедри українознавства,  
культури та документознавства  
Національного університету “Полтавська політехніка”  
імені Юрія Кондратюка  
м. Полтава, Україна*

## **КАМПАНІЯ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯ ЄВРЕЇВ ДО ЗЕМЛЕРОБСТВА В 1920-Х РОКАХ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**Ключові слова:** євреї, переселення, землеробство, ОЗЕТ.

Серед широкомасштабних заходів радянської влади з організованого переселення представників різних національних груп з місць надзвичайного аграрного перенаселення на Південь України та в Крим найбільш масовою стала кампанія із залучення євреїв до землеробства в 1920-х – на початку 1930-х років. Для керівництва нею наприкінці 1924 р. при ЦВК СРСР були створені Комітет із земельного влаштування єврейських трудящих (КОМЗЕТ) і Товариство із земельного влаштування єврейських трудящих в СРСР (ОЗЕТ) з відділами в округах і районах, а у квітні 1925 р. – УкрОЗЕТ.

За часів Російської імперії Полтавщина належала до “смуги осілости”, тому серед населення трьох її округів – Полтавського, Лубенського й особливо Кременчуцького – був значний відсоток єврейського містечкового населення, на який і розраховувалася переселенська кампанія. Найскладнішим став перший етап колонізації євреїв. На Полтавщині він стартував з розпорядження Полтавського губвиконкому від 2 грудня 1924 р. про організацію окружних комісій з реєстрації євреїв, які бажають займатися землеробством [ДАПО. Ф. Р-2068. Оп. 1. Спр. 363. *Арк. 53–54*]. Навесні 1925 р. з Полтавської губернії переїхало до Херсонського округу 148 єврейських сімей (781 особа), а до Криворізького – 160 сімей (1025 осіб) [Ф. Р-2038. Оп. 1. Спр. 240. *Арк. 106. 109*]. В організації переселенської кампанії виявилися численні вади: земельні ділянки не були підготовлені, розташовувалися далеко

від міста і залізниці, їхнє освоєння потребувало великих коштів; обов'язковість повного усупільнення реманенту і худоби для створення переселенського колективу спричиняла конфлікти; комплектування землеробських колективів з великою кількістю членів (до 70 сімей і більше) і неоднорідним соціальним складом, реєстрація зведених сімей через вимогу мати в родині не менше 5 членів тощо [Ф. Р-363. Оп. 1. Спр. 680. *Арк. 14, 26*].

Спочатку матеріальну допомогу євреям, що бажали займатися землеробством, надавала тільки американська добродійна організація “Агро-Джойнт” – на кожен родину в середньому по 450 крб, але цього виявилось замало, тому частина виділених земельних площ залишилася взагалі незасіяною, а житлові приміщення – незбудованими, і зимувати переселенці поверталися на попереднє місце проживання. Як зазначав у своїй заяві колишній полтавський крамар М. Соколов, який у березні 1925 р. за нарядом ОЗЕТу переселився з сім'єю у складі 18 їдців до Зелено-Балківської сільради Криворізького району і вступив до сільськогосподарського колективу “Труд”, через брак житла членам колективу, серед яких були й жінки з дітьми, довелося жити в землянках і куренях [Ф. Р-363. Оп. 1. Спр. 681. *Арк. 140*].

Проаналізувавши підсумки єврейської колонізації 1925 р., радянська влада скорегувала її план на 1926 р. У липні 1926 р. для оптимізації переселенської кампанії була організована Комісія земельного влаштування працюючих євреїв при ВУЦВК (Укркомзет). Постановою ВУЦВК і РНК УСРР “Про заходи до поліпшення стану єврейських працюючих мас”, крім створення Укркомзет, планувалося “відзначаючи надмірну нестачу у працюючій єврейській людині коштів для переходу її до рільництва, припоручити Народному Комісаріатові фінансів УСРР вишукати джерела для подання євреям-переселенцям допомоги” [Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України 1926, № 26, 424–425].

Координували переселенську кампанію бюро національних меншин окрвиконкомів. Безпосередньо організовували переселення окружні (Полтавська, Лубенська і Кременчуцька) та районні (у місцях компактного проживання) комісії з реєстрації євреїв, які бажать займатися землеробством (Градизька, Крюків-

ська, Новогеоргіївська, Олександрійська, Семенівська, Лубенська, Хорольська, Миргородська, Кобеляцька тощо). До компетенції комісії належало: встановлення категорії забезпеченості кожного переселенця, попереднє затвердження переселенських об'єднань, розгляд скарг переселенців.

Для реєстрації переселенського колективу потрібно було заповнити: протокол його організаційних зборів із вказаними назвою, розміром паю і вступних внесків у 3 прим.; списки ходаків; сімейні списки переселенців у 3 прим.; сімейні формуляри в 4 прим.; сімейні майнові списки в 6 прим. Крім того, на кожне переселенське товариство комісія з реєстрації складала зведену картку на підставі родинних бланків у 5 прим. [Чиркова 2000, 28].

Відповідно до інструкції Укркомзету запроваджувалися 6 категорій забезпеченості родин переселенців:

1) малозаможні – переїзять за власні кошти та вносять пай до товариства в розмірі до 10 крб;

2) зобов'язані привезти з собою 1 голову робочої худоби і мати забезпеченість у 150 крб;

3) крім худоби, зобов'язані привезти також валку і мати забезпеченість у 230 крб;

4) крім худоби і валки, мають на власні кошти збудувати потрібні будівлі і мати забезпеченість у 460 крб;

5) набувають за власні кошти робочу худобу, корову, валку, будуються, оплачують насіння і вартість тракторної оранки;

6) “своєкоштіні” – не одержують нічого, крім обводженої ділянки, постачання племінними виробниками і відшкодування вартості сільськогосподарського обладнання, їхня забезпеченість вираховувалася з 1008 крб [Чиркова 2000, 32].

Посімейно-майнові списки переселенських товариств свідчать, що серед охочих переселятися більшість становили багатодітні родини з браком потрібних навичок землеробської праці, сільськогосподарського реманенту, худоби, достатнього матеріального забезпечення.

Найбільшого розмаху кампанія переселення євреїв з Полтавщини набула в 1926–1927 рр., хоча стан єврейських переселенців був дуже тяжкий через неврожай 1927 р. на Херсонщині. Про це свідчать їхні заяви та скарги до ЦК ОЗЕТу, уповноважених у

справах нацменшин при окрвиконкомах, інших радянських органів, де заявники вимагали матеріальну допомогу для переселення або переведення до іншої категорії, бо земля дуже погана, два роки не було врожаю і бідують навіть ті, що переселилися раніше [Чиркова 2000, 32–33].

У переселенській кампанії 1930 р. з'явився новий напрямок – Біробіджан – через брак вільного земельного фонду на Півдні України, але охочих переселятися було все ще багато, бо при затвердженні кандидатур на переселення враховувалися навіть дезертирство з царської армії та служба в ЧК [Ф. Р-2068. Оп. 1. Спр. 595. Арк. 1, 2]. Водночас траплялося чимало випадків повернення переселенців на Полтавщину через брак коштів на облаштування земельних ділянок, житла, навичок ведення сільського господарства. Подекуди вони отримували паї з куспромкооперації, але не переїздили, а паї не повертали.

Отже, документи радянських установ та організацій дають певне уявлення про соціально-економічний стан єврейського містечкового населення Полтавщини в середині 1920-х років, їхню готовність до кардинальних змін у житті за радянськими шаблонами.

### **Література:**

Державний архів Полтавської області (ДАПО). Ф. Р-363. Оп. 1. Спр. 680. 56 Арк.

ДАПО. Ф. Р-363. Оп. 1. Спр. 681. 172 Арк.

ДАПО. Ф. Р-2038. Оп. 1. Спр. 240. 274 Арк.

ДАПО. Ф. Р-2068. Оп. 1. Спр. 363. 265 Арк.

ДАПО. Ф. Р-2068. Оп. 1. Спр. 595. 18 Арк.

Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України, 1926, № 26, с. 424–425.

Чиркова М. Ю. Документи Держархіву Полтавської області про переселення євреїв на південь України (20-ті рр. ХХ ст.). *Архіви України*, 4–6, 2000, с. 18–34.